

fémvizsgálatokkal kapcsolatos megállapításait. Legfőbb eredményüknek a számos pénzösszetételi részadat közreadásán kívül a „pénz nélküli, de pénzzel keltezhető sírok” kimutatójának lehetőségét tartják, amikor egy honfoglalás kori régészeti fémtárgy összetételét megvizsgáljuk valamely 10. századi pénz összetételével (8.).

A hagyományos – tehát metrikus és morfológiai módszerrel végzett antropológiai – vizsgálatokat több munkatárssal (Just Zsuzsanna, Szilasi Ferenc, Szathmáry László, Holló Gábor) együttműködve Marcsik Antónia végezte. Nemcsak a kötetben közölt sírok és sírcsoportok anyagát, hanem a régészeti szempontból még feldolgozatlan algyői és sándorfalvi temetőkből származó embertani anyagát is közreadva rajzolta meg a Maros-torkolattal szemben fekvő terület egykori népességének embertani alkatát. Megfigyelése szerint a kutatott terület és a Duna-Tisza közének déli felén levő temetőkből azonos jellegű népesség temetkezett: túlnyomóan europid és kis százalékból mongoloid. Az archeogenetikai elemzést Csösz Aranka és Mende Balázs végezte, eredményeiről már korábban is szót ejtettünk. A sírok állatcsont anyagát Vörös István vizsgálta, és a tágabb környék adataival együtt összefoglalóan értékelte.

A kötet a választás előtt álló régészet fontos dokumentuma. Ilyen méretű természettudományos vizsgálattal még nem támogattak régészeti elemzést. Másrészt ennyi, a szokásos képekkel ellentmondó eredmény sem született még régészeti kutatás nyomán. Remélhetőleg, ha lesz elegendő forrás kiterjedtebb természettudományos vizsgálatokra, a módszerek finomodásával ki lehet szűrni a durva hibákat, s talán bebizonyosodik az is, hogy a radiokarbonos kormeghatározás nagyon szűk keretek között használható erre a korszakra vonatkozóan. A mitokondriális DNS vizsgálatok eddigi eredményei azonban oly mértékű változást követelnek meg a hagyományos régészeti-társadalmi modellektől, ami azok létezését kérdőjelezi meg. Hogy hol van az arany középut, még nem látszik.

Mesterházy Károly

DER KANUN

Das albanische Gewohnheitsrecht nach dem sogenannten Kanun des Lekë Dukagjini

Szerk. Robert Elsie

Osteuropa Zentrum, Berlin 2014. 283 oldal

Egységes albán szokásjog sohasem létezett. Ennek kialakulását meggátolta az albánok által lakott vidék földrajzi tagoltsága és az önálló albán állam hiánya. Voltak azonban olyan szokások, melyeket egy meghatározott területen betartottak és betartattak. E szokások összességét hívta az albán nyelv az oszmán-törökből kölcsönzött szóval kánunnak, azaz törvénynek.

E kánunokat nem felhasználóik gyűjtötték össze és foglalták írásba. Első lejegyzésük a 19. század végi tudományosságunk köszönhető, annak az érdeklődésnek, amely a berlini

kongresszus után indult meg a Balkán irányába. Ekkor kezdte egy Koszovóban született és Boszniában tanult ferences szerzetes összegyűjteni szülőhazája és annak környékének jogszokásait. A mai Albánia északi és Koszovó nyugati részén bevett szokásokat a helyiek Lekë Dukagjini kánunjának hívták. Dukagjini Szkanderbég kortársa volt, és ma már lehetetlen eldönteni, hogy a későbbi hagyomány joggal vagy jog nélkül kapcsolta össze nevével a kánunt. Két dolog azonban egészen bizonyos: egyrészt sem a 15. században, sem még hosszú évszázadokig nem foglalták írásba, ismerete szájról szájra terjedt, másrészt írásos lejegyzése számos olyan részletet tartalmaz, mely csak később (néha évszázadokkal) honosodott meg Albánia hegyei között. Ilyen például a puska és a lőszer használatának visszatérő emlegetése, a robbanóanyaggal (lőporral) való halászat szokása (108.), a kávéfogyasztás és kávéfőzés kiemelt szerepe (16., 35., 121.), a dohány- és burgonyatermesztés (92.), de ide kell sorolnunk a pálinkafőzést (16., 35., 41.) is.

A Dukagjini-féle kánun mellett még három másikat tart számon a kutatás: egyet, melyet szintén északon használtak, a Meleve-it, az ettől délre eső vidékeken szokásban volt Szkanderbég-kánunt és a Dél-Albániában élő Zhuli pap kánunját. A négy közül a leghíresebb Lekë Dukagjinié. A már említett szerzetes Sthjefën Gjeçovi (1871–1929) törzse öregjeinek kikérdezésével még a 19. század végén állt neki a jogszokások gyűjtésének. Munkáját haláláig folytatta, mígnem életének egy szerb golyó vetett véget. Gjeçovi anyagát szerzetestársai szerkesztették össze, a mű 1933-an jelent meg végleges formájában. Ekkor már jó három évtizedes múltra tekintett vissza a kánun részleges közlése. Első részleteit Brüsszelben 1897–99-ben, majd Szkutariban 1913 és 1924 között adták ki. A belga közlést Thallóczy Lajos 1916-ban másodszor is nyomdába adta. A Dukagjini-kánun utánnyomására Albániában csak a rendszerváltást követően került sor, a jugoszláviai Pristinában azonban már 1972-ben megjelentették. Az albánul tudók szűk körén kívül az érdeklődők természetesen fordításokból ismerték meg e jogforrást. Az olasz fordítás járt az élen, mely 1941-ben jelent meg, ezt követte az 1953–56-ban publikált német nyelvű átültetés. 1986-ban szerbhórvátra, 1989-ban angolra, 1994-ben macedónra is lefordították Gjeçovi művét.

Az új német nyelvű kiadás minimális eltérésekkel az 1953–56-ost követi. Hogy melyek ezek az eltérések, főleg, mi indokolta őket, a kiadó nem osztotta meg az olvasókkal. A művet a kiadó, a jó nevű albanista, Robert Elsie előszava vezeti be, majd egy újabb másodközlés következik: Michael Schmidt-Neke 1995-ben megjelent tanulmánya. A kiadó ezúttal sem állt a helyzet magaslatán: a tanulmány a kánun albán kiadásának paragrafus-beosztására hivatkozik, amit azonban hiába próbálunk a német szövegben visszakeresni, a fordító ugyanis nem e szerint tagolta a munkát. A kötetet egy nagyon alapos bibliográfia zárja.

A kíséző tanulmányban hosszas eszmefuttatást olvashatunk arról, hogyan lehetne a rendszerváltás után újra szokásba jött vérbosszút visszaszorítani, a kánun legfontosabb kérdését, azt hogy az írott szöveg milyen hitelességgel adta vissza a 19. század végén, 20. század elején még élt szokásokat, és mennyiben tükrözte egy tanult pap iskolában megszerzett tudását és irodalomból elsajátított ismereteit, nem érinti. Pedig egy szokásjog első írásba foglalójának mindig nagy a felelőssége: ő alkotja meg a rendszert, amelybe a szokásokat elrendezi, hol szó

szerint, hol kicsit átalakítva ő rögzíti véglegesen azokat az addig szigorúan rögzült szavakkal, mondatokkal kifejezett megállapításokat, melyek azonban az idők folyamán és az adott szituációkban mégis változhattak, az írásba foglalás után azonban már nem. A modern és posztmodern teoretikusok által oly sokszor lesajnált Jakob Grimm nem véletlenül hasonlította a régi jogot a népköltészethez.

A Dukagjini-kánunban több tucat olyan velős szólásmondással találkozunk, amelynek pontos és mégis találó átültetése más nyelvre bizonyára sok fejtörést okozott a fordítóknak, például „a nyáj díze a kolompnál van”, ezeket azonban Gjeçovi és szerzetestársai nem választották el a magyarázattól. Legalább ennyire fontos kérdés, hogyan csoportosította az írásba foglaló a szokásokat. Ebben az esetben ugyanazt a szempontot kell szem előtt tartanunk, mint egy jogrendszer első jogkönyvének vizsgálatánál. Ha a szokásjogi kodifikációk szerzőinek önálló tevékenységét keressük, mindig a rendszernél kell kezdenünk a vizsgálatot. Az egyes szokásokat – ahogy ma mondanánk, a jogszabályokat – ugyanis a kodifikátor készen kapta. Készen kapta őket Gjeçovi is, aki modern, saját korának megfelelő rendszert dolgozott ki anyaga csoportosítására.

A mű tizenkét könyvre tagolódik: az első az egyházzal, a második a családdal, a harmadik a házassággal, a negyedik az esküvővel, az ötödik az osztállyal, a hatodik a házzal, állattal és a termőfölddel, a hetedik a kereskedelemmel, a nyolcadik a becsülettel, a kilencedik a kártételekkel, a tizedik a bűncselekményekkel, a tizenegyedik a vének tanácsával, végül az utolsó a mentesítésekkel és a kivételekkel foglalkozik.

A német fordítás Marie Amelie Freiin von Godin munkája, aki azok közé a nyugatiak közé tartozott, akik a huszadik század első felében nem Arábia sivatagaiban és a Csendes-óceán szigetein, hanem a Balkán hegyei között kerestek kalandokat. Nemcsak az albán szokásjogot ültette át németre, hanem összeállított egy albán–német szótárt és írt egy albán tematikájú regényt is. A fordítást Godin kisasszony nem egyedül végezte, segítségére volt benne élettársa, az önálló albán állam egyik megteremtője Ekrem Vlora. A német fordítás azért tér el a könyv formájában kiadott albán változattól, mivel Godin nem annak alapján dolgozott, hanem Gjeçovi egyik kéziratát használta. Ezért nem találjuk a paragrafusokat sem a német fordításban.

A magyar olvasók kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Dukagjini-kánun tudományos feldolgozásában két magyar is komoly szerepet játszott: Thallóczy Lajos és Nopcsa Ferenc. Munkáik máig a legfontosabb tanulmányok közé tartoznak, amelyek az albán szokásjog e lejegyzésével foglalkoznak.

Az állattartás és a pásztorkodás jelentősége rendszeresen visszaköszön a gyűjtemény lapjain. A nyáj fölötti gondoskodás teljes egészében a pásztor dolga volt, a tulajdonos abba nem avatkozhatott bele. Ha a tulajdonosnak szüksége volt egy vágóállatra, akkor a vágásra szánt jószágot a pásztor választotta ki (19.). Kétféle pásztor volt: olyan, aki fizetségért őrizte, és olyan, aki feles haszonbérbe vette az állatokat. A fizetségért dolgozó pásztor esetében a felelősség megoszlott a tulajdonos és a pásztor között. Ha a nyáj kárt okozott, a kárt nem a pásztor, hanem a tulajdonosnak kellett megtérítenie. Ha elveszett egy állat, azt a pásztor

azonnal tudatnia kellett a tulajdonossal, és együtt indultak keresésére. Ha nyomtalanul tűnt el egy állat, akkor a tulajdonos esküre kényszeríthette a pásztort, akin – ha az esküt tett ártatlanságára – a továbbiakban nem volt mit keresnie. Ha egy állat a nyakát törte, vagy farkas tépte szét, akkor ennek jelét be kellett mutatni a tulajdonosnak, de a kárt nem kellett megtérítenie. Ha egy állatot elloptak a nyájból, a pásztornak kötelessége volt, hogy elmondja a tulajdonosnak, hol és mikor történt a lopás. Ha a pásztor lopott, akkor neki kellett megtérítenie a kárt, ilyenkor el is bocsátották. Mivel a pásztorokat egy évre fogadták fel, ebben az esetben is ki kellett fizetni a lopásig megszolgált bérét. Ha a pásztor agyonütötte a tolvajt, akkor az ő házára szállott annak a vére, azaz rajta, illetve családján lehetett bosszút állni (66.). Az állatot a tulajdonos mindig ősszel adta ki felesbe, a pásztor is ekkor számolt el vele. A felesben őrzött állat esetén a pásztornak tehén után vajból és sajtból, kecske és juh után vajból meghatározott mennyiséget kellett állatonként a tulajdonosnak adni, a gyapjún pedig valóban fele-fele arányban osztottak meg. Kunyhóról és sóról a pásztornak magának kellett gondoskodnia (69.). A felesben történő disznóörzésnek külön szabályai voltak. A hegyek és a hegyi legelők nem családi, hanem közös tulajdonban voltak (55., 78., 89.).

A malomra és a kovácsműhelyre vonatkozó szokások sok tekintetben hasonlítottak egymásra: a molnárnak és a kovácsnak abban a sorrendben kellett elvégeznie a munkát, ahogy a gabonával vagy a feldolgozandó vassal jelentkeztek nála, kivételt senkivel nem tehettek. „A kovács, akárcsak az egyház, a malom és a fogadó senkinek sem szolgál barátságból” – tartotta mondás. Nem számítottak ezek az intézmények senki barátjának sem, azaz az ott megforduló ember vért bosszú esetén nem vették magukra a kovácsok és a molnárok, miként a kereskedők és az egyház sem (5.). Üllőről, fűjtatóról és más szerszámokról a kovács gondoskodott, a vasat azonban már a megrendelő vitte hozzá. Évente egy napot minden falubelinek, előre megszabott sorrend szerint bérért és ellátásért kellett dolgoznia, a többi napokon azonban szabadon vállalhatott munkát. Különböző malmok lehettek: voltak, amelyekhez föld is tartozott, másokhoz a földön kívül a malomcsatorna medre is, megint mások magukban álltak, és a kereket meghajtó víz a szántóföld öntözésére is szolgált. Fontos tartozéka volt a malomnak a csatorna mellett húzódó nyolc láb széles út, melyen egy megrakott lóval is el kellett tudni menni (93.). A patakok az egész falut szolgálták, nem volt szabad őket sem elterelni, sem elrekeszteni, még akkor sem, ha a megáradt patak egy házat veszélyeztetett. „A falu patakja nagyobb érték, mint egy ház alapja.” „A vizek nem folyhatnak felfelé, ha úgy tetszik nekik, hogy a telkedre folyjanak, abban nem akadályozhatod meg őket” – mondták a régi szabályok (98.).

A kánun a társadalmat igen modern módon írta le. A család az egy fedél alatt élők közössége, akik atyafiságokba, azok nemzetségekbe, ezek pedig törzsekbe egyesülnek. „Mindnyájan egy nagy családot képeznek, amelyet népnek neveznek, melynek közös a hazája, egy vér, egy nyelv, egy szokás.” E mondatot Gjeçovi hitvallásának kell tekintenünk. Dukagjini korában, de még egy-két száz évvel később is aligha gondolkodott így erről valaki Albániában.

A szokásjog ragaszkodott az egyenlőség fikciójához: mindenkinek a becsülete egyforma volt, függetlenül anyagi helyzetétől (134.). Az emberi élet ára egyforma volt, az eskütszaks

közt sem volt megkülönböztetés (179., 204.). A kamat ismeretlen fogalom volt, a kölcsönt felvevő azonban biztosítékot adott a kölcsönadónak, ami akár a kölcsön összegénél magasabb is lehetett (119.). A régi törvény – írta Gjeçovi – nem ismerte a pénzben megszabott árakat. Ennek megfelelően a kánun szerint sem lehetett senkit pénzbeli elégtételre kényszeríteni kártérítés, büntetés, vérontás esetén (117.). Az erdei, mezei károk okozása esetén alkalmazott előírások a kártérítés a magyar szokásjogban járatosak számára ismerősen csengenek: kár esetén nem kellett büntetést, csak kártérítést fizetni. A becslés az öregek vagy két falubeli dolga volt. A tilos helyen fát vágók fejszójét elvették, a vágott fát ott kellett hagyni. A különböző állatok által okozott károkot megkülönböztették egymástól. A mindent felfaló kecskék pusztítását két mondás is megörökítette: „Egy kecske egy egész hegyi legelőt kiszikkaszt.” „A kecske gonosz lélek, amit megérint a szája, az kiszikkad.” (155.)

A Dukagjini-kánun – bár erről a szöveg nem beszél – Albánia katolikus vidékein volt szokásban. Az egyház a kánunon kívül esett, nem volt rá érvényes a vérbosszú, de ő sem alkalmazhatott erőszakot. Az egyház jogai sérthetetlenek, senki sem tehet rá azokra a kezét (5.).

A Dukagjini-kánun új kiadása az utolsó olyan európai szokásjog világába enged bepillantást, amely részben még mindig érvényben van, Észak-Albániában ugyanis a rendszerváltás után újra feléledt használata. Jó lenne megtudni, hogy az írni-olvasni tudás elterjedése, a szöveg többszöri albán nyelvű kinyomtatása vajon változtatott-e használatán.

Tringli István

KRISEN/GESCHICHTEN IN MITTELEUROPÄISCHEM KONTEXT

Sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19./20. Jahrhundert
(Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 12.)

Szerk. Márkus Keller – György Kövér – Csaba Sasfi

Bécs 2015. 362 oldal

E német nyelvű tanulmánykötet bevezetőjében, a 2012-ben alakult MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport vezetője, Kövér György a krízis fogalmát járja körül (*Einleitung: Krisengeschichte als Disziplin?*), érvel a válságtörténettel foglalkozó munkák létjogosultsága mellett, mely téma kutatására az utóbbi időben kifejezetten ösztönzően hatottak a 2008-as világgazdasági események is. A fogalomtörténeti áttekintést követően a tanulmánykötet célkitűzései is egyértelművé válnak: a krízisek széles spektrumának elemzése (éhínség, áradás, járvány, demográfiai, gazdasági- és agrárválságok, pénzügyi és kereskedelmi krízisek), melyek így nemzetközi perspektívában is összehasonlíthatóvá válnak. A szerző külön hangsúlyozza a magyar sajátosságokat, sorra véve a 19–20. század válságait.